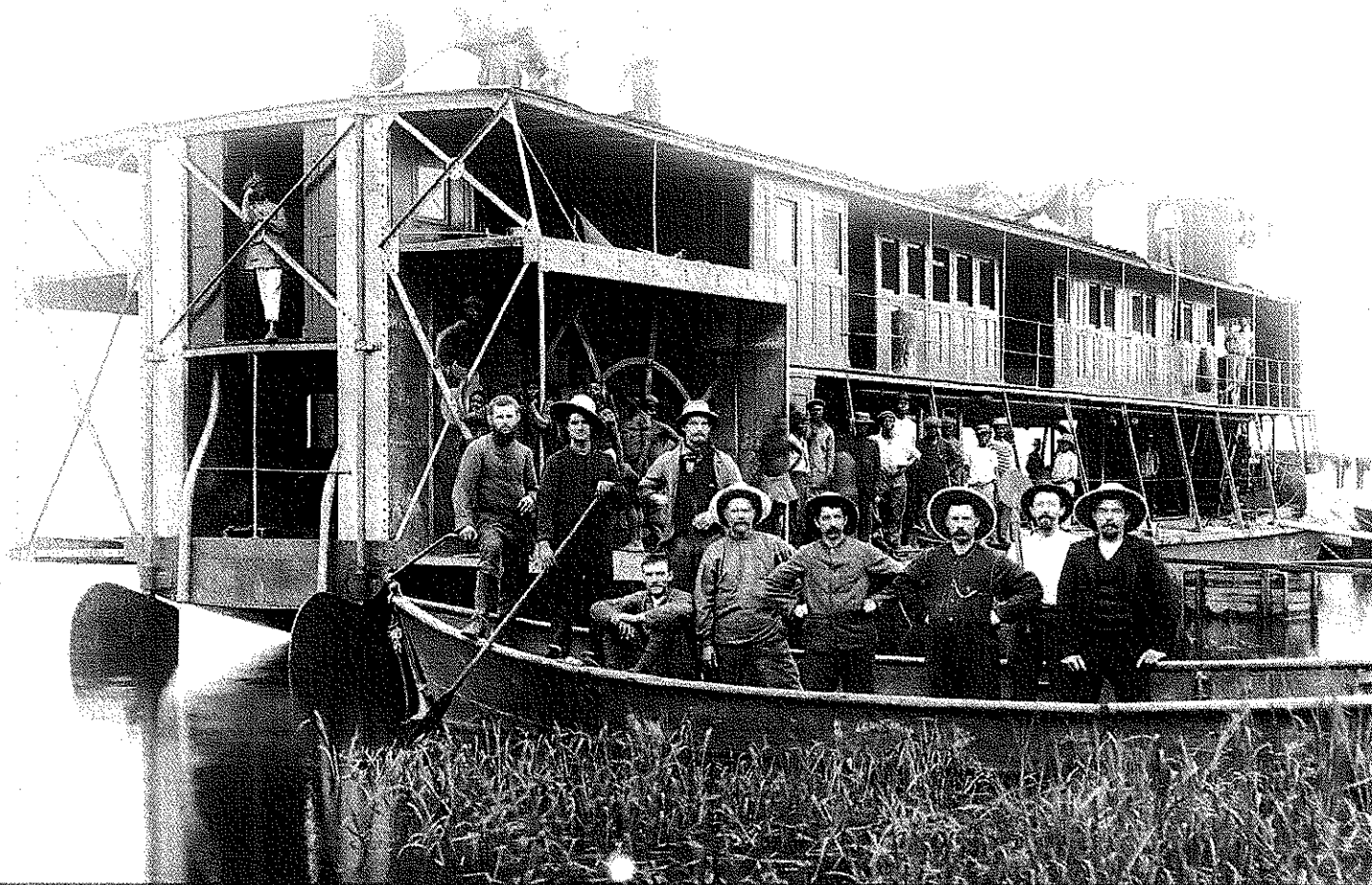

Tentoonstelling

n.v. **CONGO** s.a.

Beelden van Belgische ondernemingen in Congo

20·10·2007 - 16·02·2008

Vrije toegang

Algemeen Rijksarchief

Ruisbroekstraat 2, 1000 Brussel

Tel : 02 / 513 76 80 | Fax : 02 / 513 76 81 | <http://arch.arch.be> | communicat@arch.be

Van dinsdag tot vrijdag
8:30 - 16:30

Zaterdag
9:00 - 12:00 / 13:00 - 16:00

Gesloten
01·11·07 > 04·11·07
15·11·07 > 18·11·07
22·12·07 > 02·01·08

AVAE
VVBA

Woord vooraf

Deze tentoonstelling wil aan de hand van een aantal documenten aandacht besteden aan Belgische bedrijven die in een recent verleden actief waren in Congo en waarvan de archieven werden overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief (AR). Het is zeker niet de bedoeling de geschiedenis te schrijven van de kolonisatie, noch deze van de belangrijkste bedrijven die in Congo actief waren. Een gebrek aan plaats of het ontbreken van de juiste documenten maakte dat een groot aantal aspecten van de geschiedenis van deze koloniale maatschappijen niet worden behandeld.

Het AR bezit omvangrijke archiefbestanden van koloniale bedrijven. De Vereniging voor de Valorisatie van Bedrijfsarchieven (VVBA), die sinds 1985 samenwerkt met het Rijksarchief, heeft deze bestanden geïnventariseerd. Een kort overzicht van de archieven van Belgisch-Congolese ondernemingen die door de VVBA werden bewerkt:

- *1988: in het kader van de bewerking van het archief van Tractebel recupereert de VVBA het archief van één van de drie door Leopold II in 1906 opgerichte bedrijven, de Compagnie du Chemin de Fer du Bas-Congo au Katanga (BCK)*
- *1989: de VVBA ziet toe op de overdracht van het archief van Union Minière (één van de drie andere bedrijven) aan het AR.*
- *1992: archivariissen van de VVBA vinden in de archieven van de groep Société Générale de Belgique een bestand betreffende de Congo-lening uitgeschreven door de Vrijstaat in 1888, evenals de processen-verbaal van het 'comité intérieur colonial' van de groep, opgericht in 1928 door Émile Francqui om de activiteiten van het grote aantal koloniale ondernemingen die zich rond de Société Générale bewegen, te coördineren.*
- *1994: de VVBA wordt aangezocht voor de bewerking van het archief van de groep Finoutremer, voorheen Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie. Finoutremer werd in 1888 opgericht en was de oudste Belgische koloniale maatschappij. Filialen van deze holding waren actief in de meest uiteenlopende domeinen: koffie, katoen, rubber, cacao, productie van palmolie, cement, openbare werken, riviervaart, metaalconstructie, handel in farmaceutische producten, in automobielen ...*
- *2000: Odile De Bruyn, medewerker van de VVBA, begint met de bewerking van de archieven van Sibeka, een onderneming die de Congolese diamant verhandelde.*
- *2005: in opdracht van de Fortis-groep beginnen René Brion en Jean-Louis Moreau met de ordening van de archieven van de bank Belgolaise.*

De archieven van deze verschillende ondernemingen vormen de basis voor deze tentoonstelling. Ter illustratie enkele cijfers. Alleen al wat specifiek koloniale groepen of maatschappijen betreft (Union Minière 1 en 2, Finoutremer 1 en 2, Sibeka en Belgolaise) heeft de VVBA 950 meter archief bewerkt. Na selectie bleef 700 meter archief van Belgisch-Congolese ondernemingen over, dat volledig werd geïnventariseerd. 670 meter werd neergelegd op het AR. Deze circa 11.000 stukken vertegenwoordigen een schat aan informatie. Wat binnen de inventarissen van Tractionel en de Société Générale de Belgique betrekking heeft op ondernemingen actief in Congo, moet hieraan nog worden toegevoegd.

Wij danken alle medewerkers van het AR die bijdroegen tot de realisatie van deze tentoonstelling: de heer Karel Velle – Algemeen Rijksarchivaris, de dames Geertrui Elaut, Sandra Théate, Karin Van Honacker, Lucie Verachten, en de heren Philippe Goris, Francis Meert en Frank Van Laethem.

Voor het VVBA:

René Brion, Odile De Bruyn, Paul Haine, Chantal Luyckx, Jean-Louis Moreau, Daniel Van Overstraeten.

stelling

ONGO s.a.

de ondernemingen in Congo

007 - 16.02.2008

Vrije toegang

gemeen Rijksarchief

proekstraat 2, 1000 Brussel

<http://arch.arch.be> | communicat@arch.be

CATALOGUS

1. Kaart van Congo-Vrijstaat met vermelding van alle concessies, commerciële en industriële vestigingen, overheidsbureaus en religieuze missies, gepubliceerd door *La Belgique Financière et Industrielle*, 1900
2. Kaart van Opper-Mayumbe, rond 1933, schaal 1/100 000
3. Geologische dwarsdoorsneden van de mijn *Étoile du Congo*, uitgevoerd in opdracht van *Union Minière* door de Brit Franz E. Studt (oktober 1908).

A. Vestiging en financiering

Vanaf de creatie van de Vrijstaat in 1885 verliep de oprichting van ondernemingen met Belgisch kapitaal parallel aan het kolonisatieproces van Congo. Koning Leopold II ontmoette aanvankelijk wel enige tegenstand om de *Société Générale de Belgique* te overtuigen van zijn Afrikaanse plannen: pas in 1906 aanvaardde de eerste bank van het land om belangrijke projecten in Congo in handen te nemen. Andere ondernemers toonden zich minder terughoudend. De eerste en ook meest actieve was Albert Thys, ordonnans van de Koning. Hij stichtte de *Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie*, de *Compagnie du Chemin de Fer du Congo*, de *Compagnie du Katanga* en nog een zestal andere maatschappijen die actief waren op het vlak van handel, veeteelt, cultuur, vervoer... Thys slaagt erin deze ondernemingen te financieren door honderden spaarders en zakenlui als George de Laveleye, Ernest Urban, Léon Lambert, Édouard Despret, Franz Philippson en de Brit Albert Ochs bijeen te brengen. Maar in 1890-1891 was het de Koning zelf die de toekomst van de ondernemingen van Thys op het spel zette, door zijn besluit om – in weerwil van de Akte van Berlijn – het monopolie op de ivoor- en rubberhandel toe te wijzen aan de Staat. Het was wachten op de overdracht van Congo aan België in 1908 vooraleer de 'groep Thys' zich opnieuw kon ontwikkelen, toen in een veel liberaler kader. De overheid zou voortaan enkel tussenkomen in de economie door de omvang van de concessies aan maatschappijen te beperken, maar ook door zich garant te stellen voor meer wisselvallige projecten zoals deze in de transportsector (spoor, scheepvaart). De Kolonie zal belangrijke inkomsten verwerven uit haar effectenbezit, samengesteld uit aandelen van variabele omvang in een aanzienlijk aantal ondernemingen. Het zal haar evenwel worden verweten, dat haar participatie aan het zakelijk beheer nooit in verhouding tot de omvang van haar aandelen was.

- 4-5. Trommel die in 1888 werd gebruikt bij de trekking van de lotenlening. Voorbeeld van een obligatie aan toonder, waarde 100 frank en uitgegeven in 1888 door de regering van Congo-Vrijstaat.
6. Penning van A. Donnétain, geslagen in 1932 ter ere van Albert Thys
- 7-11. Verzameling statuten en jaarverslagen van de *Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie* (1888-1905) en enkele van haar filialen als *Compagnie de Chemin de Fer du Congo* (1898-1902) *Compagnie du Katanga* (1892-1912), *Compagnie du Kasai s.a.* (1902-1913) en de *Compagnie du Lomami s.a.* (1898-1910).
12. Plan toegevoegd aan de overeenkomst van 12 maart 1891 tussen de Vrijstaat en de *Compagnie du Katanga* met betrekking tot de gunning van gronden en mijnen.

13. Penning geslagen naar aanleiding van de 50ste verjaardag van het *Comité Spécial du Katanga* en gegraveerd door Victor Demanet, 1950.
14. Eerste register van de processen-verbaal van de vergaderingen van het *Comité Spécial du Katanga* (oktober 1900 – juni 1909)
15. Aandeel van de *Banque d'Outremer* (rond 1900)
16. Ivoor in bewaring gegeven bij het agentschap van de *Banque du Congo Belge* in Elisabethstad door de *Star of Congo Trade Co*, 17 juni 1911
17. Beursfolder uitgegeven door *L'Épargne Belge* onder de titel '*Que vaut le Katanga? Étude sur la Compagnie du Katanga, sa valeur immobilière, son portefeuille, sa participation*'. Diverse Belgische beurskranten met toelichtingen en koersen van koloniale waardepapieren, 1910-1955
18. Dienstregelingen van Unatra (*Union Nationale des Transports Fluviaux*) uit 1932 (affiche)
19. Model van een biljet uitgegeven door de *Banque du Congo Belge, société anonyme*. Bankbiljet van 10 frank (type binnenlandse markt) ontworpen in 1937 door A. Hallet en E. Horvath

B. Ontdekking en reizen

Transport was een van de meest prangende problemen in de beginperiode van de kolonisatie. Aanvankelijk werd het land doorkruist met karavanen, samengesteld uit een indrukwekkend aantal dragers. De eerste 'ontdekkingsreizigers' vonden rivieren geschikte transportwegen. Het archief van de *Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie* bevat documenten met betrekking tot deze pioniers als Delcommune, Bia, Francqui, Bodson, Stairs, Levêque... Ontdekkingsstochten opgezet door koloniale ondernemingen, hebben daarnaast ook een belangrijke politieke rol gespeeld. De Akte van Berlijn voorzag immers dat de soevereiniteit van de Vrijstaat pas definitief zou worden vastgelegd vanaf het ogenblik dat deze de toegewezen gebieden ook daadwerkelijk zou bezetten. Reden waarom Albert Thys en zijn bondgenoten, op vraag van de Koning, de *Compagnie du Katanga* oprichtten. Deze moest de aanwezigheid van de Vrijstaat in Katanga bevestigen en het gebied – dat later het rijkste van het land zou blijken te zijn – beschermen tegen de expansiedrang van Cecil Rhodes. Zo werd een privé-onderneming gemachtigd om van de Katangese volksgroepen de erkenning van de Vrijstaat af te dwingen.

De ontdekkingstochten lagen ook aan de basis van de eerste landkaarten die van het gebied werden getekend en waarop vooral een weergave van het netwerk van rivieren te zien was. Deze rivieren werden door de stoomboten steeds drukker bevaren. Waar rivieren ontbraken, werden spoorlijnen aangelegd die ook de stroomversnellingen omzeilden en gebieden ontsloten waar geen bevaarbare waterwegen voorhanden waren.

Waar de verbinding over zee tussen België en Congo in het begin werd verzekerd door Engelse en Duitse rederijen, deed vanaf 1895 de *Compagnie Belge Maritime du Congo* haar intrede.

20. Zakboekje met het reisverhaal van Alexandre Delcommune in Neder-Congo en op het Leopold II-meer, 1888
21. Portret van Alexandre Delcommune

22. Aanwervingcontract van de dragers van de Bia-Francqui-expeditie in Katanga. Verslag van Émile Francqui, met opsomming van de namen van de overledenen tijdens de expeditie, 1891
23. Portret van Émile Francqui uit de tijd van de expedities naar Katanga
- 24-25-26. Reproductie van enkele bladzijden met tekeningen gemaakt in Afrika, uit het reisboekje van kapitein Stairs
- 26^h. Brief van kapitein William Stairs aan kolonel Albert Thys, over de periode van 20 december 1891 tot 25 mei 1892.
27. Brief van de *Société Antiesclavagiste* van België, tegenstanders van de slavernij, 15 december 1892
- 28-29. Instructies voor de kapiteins van de stoomboten gebruikt door de S.A.B. (*Société Anonyme Belge pour le Commerce du Haut-Congo*), rond 1903. Plan op 1/50 van de stoomboot 'Brugmann' gebouwd door de scheepswerf John Cockerill in Hoboken voor rekening van de SAB, april 1898
- 30-31. De stoomboot 'Sambre' van de maatschappij *Citas* voor anker in Matadi. Het Europese en Afrikaanse personeel poseren voor het nageslacht, september 191(.), datum onvolledig. Model van een stoomboot, zonder datum. Dit model werd door de VVBA gelijktijdig met de archieven van de maatschappij *Finoutramer* verworven.
32. Plan van het spoorwegnet van Katanga in de omgeving van Elisabethstad, september 1910, schaal 1/200 000

C. Prospectie en ontginning

Als rond 1890 zijn persoonlijke middelen uitgeput raken, zoekt Leopold II middelen om Congo te doen terugbetalen wat hij in de kolonie geïnvesteerd heeft – en meer dan dat. Het is bekend tot welke misbruiken zijn politiek inzake belastingen in natura heeft geleid, zeker wanneer de inningen werden uitbesteed aan privé-ondernemingen. Minder gekend is dat hij op dat ogenblik hoopte dat naast de ivoor- en rubberhandel, ook de uitbating van goud- en diamantmijnen hem directe inkomsten zou opleveren om zijn persoonlijke financiële situatie weer op peil te brengen. De ontdekking van koperertslagen in 1891 in Katanga was dan ook een gedeeltelijke ontgoocheling: de koning had gehoopt op goudaders! In 1903 werd toch nog goud gevonden in Katanga, maar in beperkte hoeveelheid. Grotere hoeveelheden werden er in hetzelfde jaar gevonden in de mijnen van Kilo-Moto in *Opper-Ituri* ten westen van het Albertmeer. Diamant werd in 1907 ontdekt in de concessies van de *Forminière* in Kasai en in 1916 in het Lulua-bekken.

Maar de echte rijkdom van de Congolese mijnen zou het Katangese koper blijken. Voor de uitbating ervan sloot de *Société Générale de Belgique* een overeenkomst met de *Tanganyika Concessions Ltd* (maatschappij naar Engels recht die de inventaris van de ertslagen had opgesteld) en het *Comité Spécial du Katanga*, een economische firma die door de *Compagnie du Katanga* en Congo-Vrijstaat was opgericht. Het zou echter nog twintig jaar duren voordat de maatschappij die hieruit resulteerde, de *Union Minière du Haut-Katanga*, financiële stabiliteit zou kennen.

33. *Le mie esplorazioni africaine. Congo – Katanga – Eritrea. 1911-1917.* In zijn dagboek vertelt de geoloog Francesco Rodriguez over zijn ontdekkingsreis in het bekken van de Kasai tussen 1911 en 1913, in opdracht van de maatschappij *BCK*

(*Compagnie du Chemin de Fer du Bas-Congo au Katanga*). De memoires worden aangevuld met een verslag over Rodriguez' expeditie in Eritrea in 1917.

34. Portret van de geoloog Francesco Rodriguez, 1912
35. Album met foto's genomen door de geoloog Francesco Rodriguez tijdens zijn expeditie.
36. Plan met de prospecties uitgevoerd in de goudmijn van Ruwe door de *Tanganyika Concessions Ltd.*, januari 1906
- 37-39. Foto waarop het debuut van de *Union Minière du Haut-Katanga* wordt getoond: gieterij van Kolwezi, november 1908; toegangstunnel tot de mijn *l'Étoile*, juni 1909; aankomst van een caravaan bij de opslagplaatsen van de mijn *l'Étoile*, juni 1909
40. Stuwdam van Mwadingusha zoals gezien door de kunstenaar, rond 1927

D. Plantages en landbouw

Congo is vooral bekend voor zijn mijnen en veel minder voor de teelt van nijverheids-gewassen, waarin kapitaalvennootschappen die koffie, palmolie, rubber, cacao, thee, tabak, suikerriet en exotisch hout produceerden, actief waren. Wat betreft olie en rubber werd langzaam overgestapt van een uitbating van natuurlijke aanplantingen naar kunstmatige. De kolonisator deed de koffie- en de katoenplant alsook het suikerriet gewennen aan het Congolese klimaat.

Hoewel minder rendabel dan de minerale producten, hebben ook de landbouwproducten in de loop der jaren een cruciale rol gespeeld voor de handelsbalans van het land. Net voor de onafhankelijkheid waren ze goed voor een derde van de uitvoer. Vier grote categorieën van landbouwproducten vertegenwoordigden toen vier vijfden van de uitvoer: katoen (38 % van de uitgevoerde landbouwproducten!), palmolie et palmmoten, koffie en rubber. Hierbij moet worden opgemerkt dat – met uitzondering van rubber – al deze producten gedeeltelijk verbouwd werden op grote plantages van naamloze vennootschappen, en gedeeltelijk door honderdduizenden Congolese landbouwers die kleine lapjes grond bewerkten. De katoenteelt voorzag op die manier in het levensonderhoud van 800.000 families. Hoewel het katoen werd verwerkt in fabrieken die eigendom waren van Europese maatschappijen, bleef de grondstof eigendom van de planter tot op het ogenblik van verkoop.

41. Figuratieve prent die de karakteristieken toont van de *Funtumia Africana*, uittreksel uit *Instructions pour les plantations*, verspreid door de SAB (*Société Anonyme Belge pour le Commerce du Haut-Congo*), 1903
- 42-43. Diploma van de grote prijs toegekend aan de *Société Biaro (Exploitations Agricole et Industrielle de la Biaro)* ter gelegenheid van de *Wereldtentoonstelling voor Koloniën, Zeevaart en Vlaamsche Kunst* in Antwerpen, 1930. Stalen van koffiezakken van 1 kg bestemd voor de verpakking van producten van de *Compagnie du Lomami et du Lualaba*, rond 1938-1948
- 44-45. *Compagnie du Lomami et du Lualaba*. Voorbereiding van een palmboom voor het planten, 1950. Rubberstaal

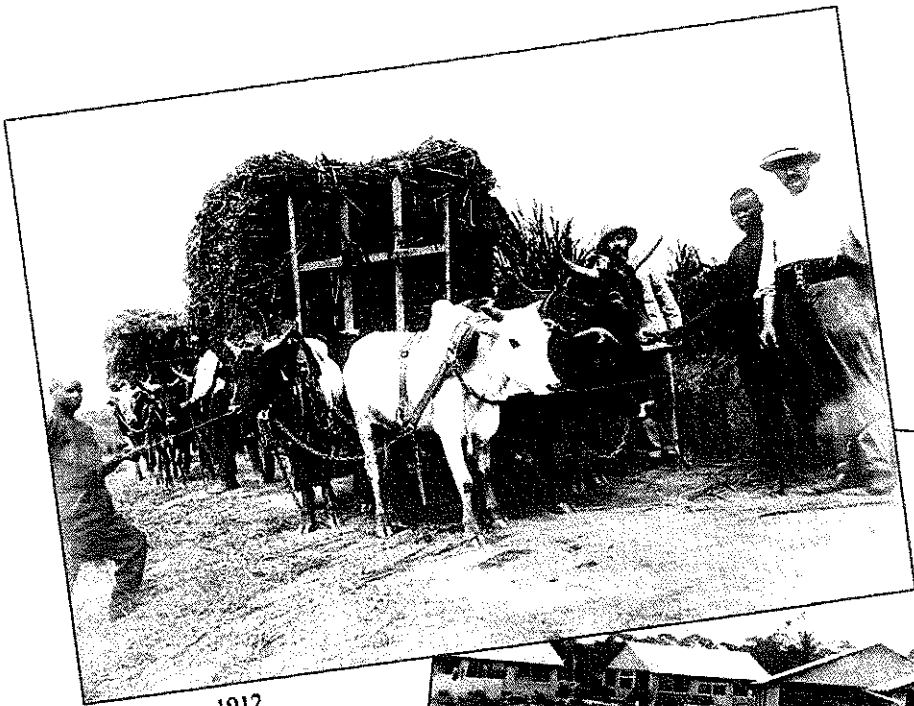
E. Aanwerving en werk

De verhoudingen tussen werkgever en werknemer hebben in Congo in de loop der tijd een grondige evolutie ondergaan en varieerden bovendien aanzienlijk van regio tot regio. Veel ondernemingen – maar niet allemaal – zagen zich genoodzaakt hun toevlucht te nemen tot gedwongen aanwerving van arbeiders, soms op grote afstand van de zetel van de onderneming. De aanwervingen gebeurden voor een bepaalde duur. Later werd overgestapt naar het oprichten van industriële centra met eromheen een stabiel aanbod van arbeiders die van generatie op generatie verbonden bleven aan dezelfde onderneming. Paternalisme lag dan voor de hand, met ook hier weliswaar uitzonderingen. Sociale werken kenden een grote bloei. De grote bedrijven zorgden voor wegeninfrastructuur, bouwden elektrische centrales, arbeiderswijken, hospitalen en dispensaria en organiseerden lager en beroepsonderwijs. Maar de industriële ontwikkeling kreeg desondanks heel wat kritiek te verduren. De overbelasting van de arbeiders werd gehekeld, evenals groei van de centra die buiten het gewoonterechtelijk systeem vielen (was een destabiliserende factor op sociaal vlak). Kritiek was er ook op de lage lonen, op de gedeeltelijke uitbetaling van de arbeiders in natura en op het gebrek aan vrijheid. Bij de opkomst van het syndicalisme in de jaren 50 stonden deze thema's nog op de agenda, hoewel de sociale relaties verder bleven evolueren – evenwel te traag naar de wens van sommigen. Langzaam maar zeker werd het pad van het paternalisme verlaten.

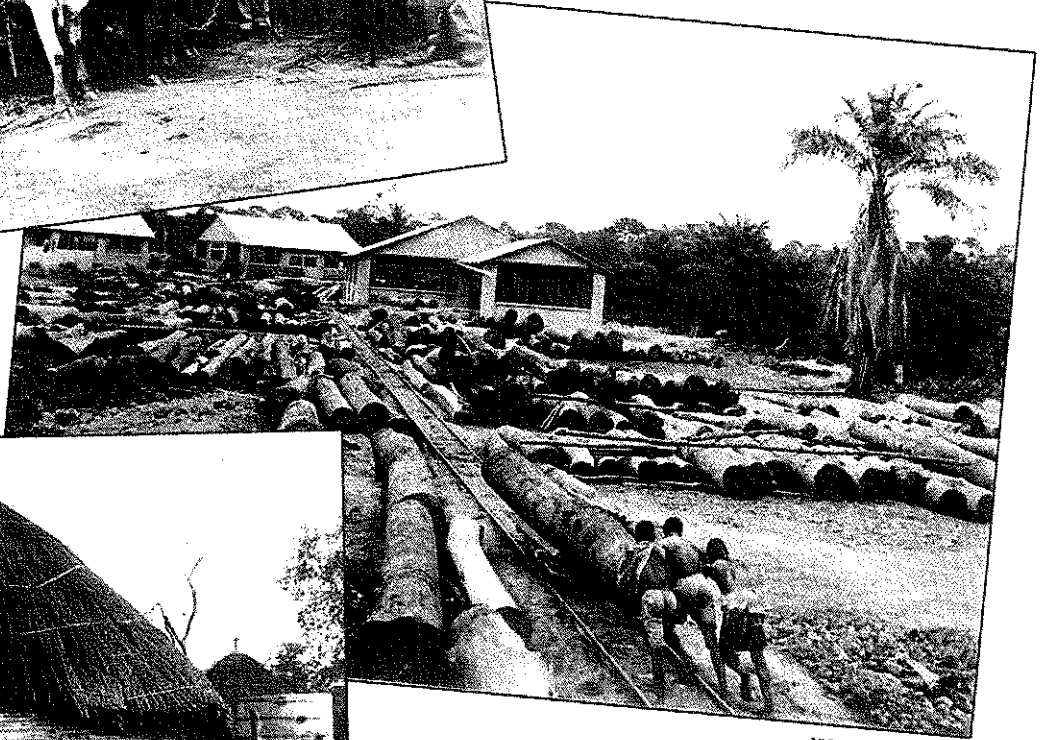
46. Stalen van bedrukt katoen en van in België, Engeland en Japan geproduceerde 'wax', 1948
47. *Bécéka-Manganèse*: ingekleurd plan van de inheemse wijk in Kisenge, twee gekleurde bladzijden (schuin perspectief), 1951
- 48-49. Opeenvolgende ontwerpen voor de verjaardagspenning van *U.M.H.K.* ontworpen door de beeldhouwer André Brunet, 1956. Gegraveerde gedenkpenning ter gelegenheid van de 50ste verjaardag van de *U.M.H.K.* (*Union Minière du Haut-Katanga*) door André Brunet.
50. Manifest gepubliceerd door de krant '*Conscience Africaine*', oktober 1956
- 51-52. Bedrijfskrant '*Mwana Shaba*' maart 1959. Informatiebericht voor het personeel en de vrienden van *Cico*, juli 1970
53. Gestencild bulletin '*Syndicats*' van april 1959, gepubliceerd door de FGTB – Congo-Ruanda-Urundi, 1959
54. Fotokopie van de toespraak gehouden door Lumumba op de Onafhankelijkheidsdag van Congo, 30 juni 1960
55. Arbeidsbureau in Leopoldstad met een groep werklozen, z. d. (rond 1930)

Bronnen

- AR, Archief Finoutremer, eerste neerlegging: nrs 12, 17, 18, 22, 28-29, 41, 43, 45, 50, 51, 53, 54
AR, Archief Finoutremer, tweede neerlegging: nrs 1, 2, 7-11, 15, 20, 26/2, 27, 30, 42, 47
AR, Archief Union Minière du Haut-Katanga: nrs 3, 32, 36, 40, 48
AR, Archief Sibeka: nrs 33-35
AR, Archief Société Générale de Belgique, eerste neerlegging: nrs 5, 46
AR, Archief Société Générale de Belgique, derde neerlegging: nrs 14, 44, 52
Archief Fortis: nrs 16, 19, 51
Verzameling Suez: nrs 4
Bijzondere verzamelingen: nrs 6, 13, 21, 23-26, 31, 37-39, 49

KILO-MOTO, 1912

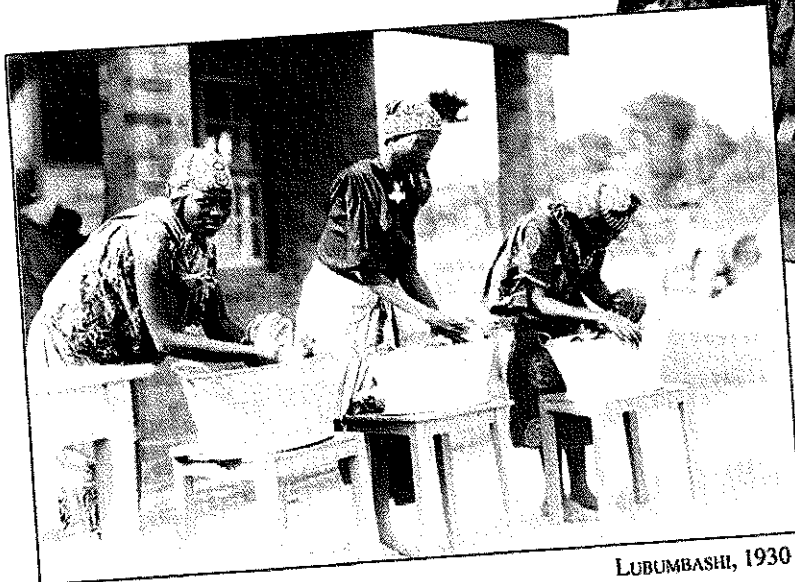
WANGATA, 1933

KATANGA, 1917

LIKETE, 1939

LUBUMBASHI, 1930